

**İŞLEVLERİ BAKIMINDAN
KİŞAŞÜ'L-ENBİYA VE NEHCÜ'L-FERADİS'TE SORU CÜMLELERİ**

Dr. Hülya AŞKIN BALCI*
Alp KARATAY**
Sabriye KARATAY***

ÖZET

Kıyasü'l-Enbiya ve Nehcü'l-Feradis. 14. yüzyıl Harezmi Türkçesinin iki büyük mahsulü olan bu eserler, öğrenmeye ve öğretmeye dayalı olup, ders verici, kıssadan hisse çıkarma yoluyla didaktik olan peygamber kıssalarını içermektedir. Soru cümlesi bakımından oldukça zengin olan bu eserlerden tespit edilen sorular, hem kuruluş ve yapı bakımından, hem de, işlevleri bakımından dikkate değerdir. Soru cümlelerinin, soru ekiyle, soru kelimeleriyle ve soru unsuru olmaksızın kurulmuş soru cümleleri olmak üzere, üç kuruluş şekli vardır. Soru cümleleri, anlam bakımından incelendiğinde, çoğu soru cümlesinin, kesinlikle bir cevap beklediği, bazılarının ise vurgulama, pekiştirme, isteme gibi işlevler taşıdığı görülmektedir. Temel işlevde kullanılan, asıl-gerçek soru cümlelerinin yanı sıra, cevap beklemeyen, üzerine belirli amaçlar yüklenerek, karşıdakiyle zengin bir dil iletişimi sağlayan soru cümlelerinin olduğu görülüyor.

ABSTRACT

The interrogative sentences in Kıyasü'l-Enbiya and Nehcü'l-Feradis have been examined in this work. These works which are two great products of the 14th century Harezmi Turkish, are including prophet tales which are didactic and which are based on learning, teaching and lecturing. Interrogative sentences, which are found out from the works that are quite rich of interrogative sentences are quite rich of both forming and structures, also their

* Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğrt. Üyesi.

** Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğrt. Üyesi.

*** Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğrt. Üyesi.

functions. There are three forming style of questions; forming with question morphemes, forming with question words, questions without question morphemes or words. When the interrogative sentences are scanned by their meanings, most of them would seem as they don't need an answer and some of them would seem as they function for intonation, reinforcement and requirement. There are some genuine interrogative sentences that are used on the bases of the function, also it includes some interrogative sentences that wouldn't like an answer, which provides a rich language communication with one spoken to as it carries some specific aims.

GİRİŞ

“Soru” sözcüğü, Türkçe Sözlük'te, “Bir şey öğrenmek için birine yöneltilen söz veya yazı, sual” olarak tanımlanmıştır (TDK Türkçe Sözlük, II. Cilt, 1998).

Soru cümlesi (tümcesi) Alm. *Fragesatz*, Fr. *Phrase Interrogative*, İng. *Interrogative Sentence* terimleriyle karşılaşılır. Vardar, soru cümlesini, “Konuşucunun dinleyiciye bir şey sormak için kullandığı özel öğelerin yanı sıra kendine özgü titrememeye belirlenen tümce türü” olarak tanımlamıştır (1998, 187).

Vardar, “özel öğeler” derken, soru eki ve soru kelimelerini kastetmektedir. Yani Türkçede, soru cümleleri, soru ekiyle ve soru kelimeleriyle kurulmaktadır.

Sorunun kendine özgü vurgu ve tonlaması vardır. Soru bazen hiçbir unsur olmadan, vurgu ve tonlamayla belirtilir. Örneğin:

Gümrükteki memur başını kaldırdı:

- Adınız? (TDK İmlâ Kılavuzu, 2000, 60)

O halde, Türkçede soru cümleleri, kuruluş biçimi bakımından üç ana başlık altında incelenebilir:

1. Soru Ekiyle Kurulmuş Soru Cümleleri
2. Soru Kelimeleriyle Kurulmuş Soru Cümleleri
3. Soru unsuru eksiltilmiş Soru Cümleleri

Türkçede, *-mı*, *-mi/-mu*, *-mü* soru eki, cümleye çeşitli anlamlar kazandırmaktadır. Ekin temel işlevi gerçek soru cümleleri kurmaktır. Bu işlevinin yanı sıra, istekte bulunma, pekiştirme, vurgulama, şaşma, seçenek sunma, şüphe, öneride bulunma, tasdik ettirme, aşağılama, yeme, tehdit etme, ihtimal bildirme, ikna etme, teselli etme,

meydan okuma, sözleşme, yeterliliği tespit etme, dedikoduyu doğrulatma gibi işlevleri de vardır.

Soru kelimelerinin işlevlerine bakarsak: Soru kelimeleri, her şeyden önce gerçek soru ifade eder. Seçilen örneklerde de görüleceği üzere, soru kelimelerinin cevap niteliği taşıma, şaşkınlığı dile getirme, yerme, aşağılama, istekte bulunma, şüphe, danışma, denetleme, tasdik ettirme, meydan okuma, söylenilecek olanı açma, çaresizliği ifade etme, kaygıyı dile getirme, hal hatır sorma, bir şeyi vurgulama, teselli etme, ikna etme, yeterliliği tespit etme, kapıdaki tanıma gibi gerçek (asıl) sorulardan farklı işlevleri de söz konusudur.

Soru kelimelerinin işlevlerine Türkiye Türkçesinden birkaç örnek de biz verecek olursak:

Kimin ablası? - Kimin kızı? - Kimin oğlu?

örneklerinin gururlanma, övünme ve sevgi;

Haniymiş benim oğlum? - Nasılmış benim birtanem?

örneklerinin, sevgi ve küçültme;

Bana ne!

örneğin, umursamazlık;

Sana ne!

örneğin, karşıdakini dışlama ve umursamama ifade ettiğini görüyoruz. Şunu da belirtmeliyiz ki, bu cümlelerin işlevlerinin oluşumunda, şüphesiz, soru kelimelerinden başka unsurlar da katkı sağlamaktadır. Martinet'in de belirttiği gibi anlam, çeşitli gösterenlerin karışımından elde edilmektedir (1985, 86).

Yukarıda verilen örneklerden “*Sana ne!*” ve “*Bana ne!*” örneklerinin birer kalıp ifade olduklarını da söyleyebiliriz. Bu örneklerle beraber kapıdaki kim olduğunu öğrenmek için sorulan “*Kim o?*” sorusunu da kalıp soru olarak gösterebiliriz. İncelediğimiz metinlerde, şu örnekleri kalıp soru olarak değerlendirebiliriz:

Hîç bilür mü-sen buğday yığaçıdın sizni Teñri ne için yığdı? KE/ 11r, 21; 11v, 1 (Açıcı Soru).

Ol ne neerse turur bilür mü-siz? NF/ 168, 15, 16 (Açıcı Soru).

Sen ne teyür-sen? KE/ 47r, 14 (Danışma Sorusu).

Men İbrāhīm birle yaraşur-men siz ne teyür-siz? KE/ 42v, 15, 16 (Danışma Sorusu).

80 H. BALCI-A.KARATAY-S.KARATAY: İşlevleri Bakımından Kısasü'l-Enbiyâ.....

Sizler ne tēyür-siz? KE/ 153r, 20 (Danışma Sorusu).

*Tün içinde barıp kapuğ kaqtı kim-sen tēse Hayy bin Ahtab-men kapuğ açuñ tēdi.
KE/ 228v, 18, 19 (Kapı Sorusu).*

En başta kaydedildiği gibi soru cümleleri, bazen hiçbir soru unsuru olmadan da kurulabilir. Bu kuruluştaki sorulara diyaloga dayalı metinlerde rastlanır. Örneğin:

CYRANO

.....bu adamlar

Bir tarafa gitsinler ben işaret verince,

Saat?

BAGUENEAU

Altıyı tam on geçiyor! (Cyrano ve Bergerac, çev. S. Esat Siyavuşgil) (Gencan, 2001, 405)

Doğu illerimizde “mi?” soru eki çok az kullanılır. Onun yerine, gereken sözcük, uzayan bir soru ezgisi ile tonlanır; canlandırılır: Ahmet geldiii? Yarın gidecekseen? Paran vaaar? (Gencan, 2001, 405)

Özbek Türkçesinde de, vurgu (intonasiya) ile soru sorulduğu görülüyor. Örneğin: “Ata, suda hayal sürüb kaldingiz?”, “Pahtalar hem yahşı açılmagandır?” v.b. (Abdurahmanov-Şaabdurahmanov-Haciev, 1973, 575-581).

Kelimelerdeki vurgu, tonlama ve ünlü uzunluğu anlamın oluşmasında önemli bir görev üstlenir. Demircan, Türkçede anlam ayırıcı olarak üç unsurun bulunduğunu, bunlardan birinin “süre” diğerlerinin ise “vurgu” ve “ton” olduğunu kaydetmiş. Demircan, bu unsurları “bürüyen şey” anlamında “bürün” olarak adlandırmıştır (2001, 26).¹

Demircan, “Ton” başlığı altında, aynı kelimenin, bağlama göre farklı anlamlar ifade edebildiğini şu örneklerle anlatmıştır:

“Bağlam

(-Bunu kim yaptı?)

(-Sen çocuğa bakacaksın.)

Ton

-Ben. (düşüş)

-Ben? (çıkış)

¹Bürün, *prosody* kelimesinin çevirisidir. Prosodi daha çok müzikte kullanılan bir terimdir. Say, *prosodi*'yi “Ses müziğinde sözlerle müziğin vurgu, deyiş ve anlam açılarından uzlaştırılması ve doğal bir kaynaşma içinde olmasını öngören yönseme.” olarak tanımlamıştır (Say, 2001, 264).

- (-Onu buraya kim çağırdı?) -Ben. (düşüş-çıkış=N' olacak?)
(-Çocuğa kim bakacak?) -Sen. (çıkış-düşüş=alaylı)
(-Evi kim temizleyecek?) -Sen. (düz=duymadın mı!)”
(Demircan, 2001, 28).

Kononov, sadece vurgu tonlamayla sorulan sorulara, “İsminiz, kardeşim? Mebrure. Sizin ki? Meliha. (R. Enis, Kanun Namına)” benzeri örnekler vermiş. Bu kuruluştaki soru cümlelerinin bazen, *ha*, *ya* gibi modal kelimelerle kuvvetlendirilebileceğini “Bana dargınsınız galiba?; Ah, yarabbi o sizdiniz ha? - diye sordu; Öyle bir kürkü Berlin’de yalnız bir kadın giymiyor ya?” örnekleriyle ifade etmiştir (1956, 655-658).

Gencan’ın Kononov ile aynı doğrultuda yaptığı tespitlerden biri de, ünlem ve bağlaç olarak kullanılan *ya* sözcüğünün değişik ses ve söyleyiş tonlarıyla cümlelere soru anlamı sindirmesidir.

Örneğin: Ya benim çaldığım anlaşılırsa!

-Nasıl sın oğlum? -İyiyim anneciğim. Sen de iyisin ya?

Bu ekmek yetişir diyorsunuz ya yetişmezse? (2001, 405)

Gencan’ın bu önemli tespitinde, bizce *-sa/ -se* şart ekinin de önemli bir yeri vardır. *Ya* olmadan da şart ekiyle soru sorulabilir. Bu kuruluştaki soru cümlelerinde bir “*olur mu?*” eksiltisi söz konusudur. Örneğin:

-Sen bugün gitsen yarın öğlen gelsen? (*olur mu?*) veya (*ne dersin?*)

-Olur.

Başka bir örnek:

-Burasını şimdi bitirsen, yarın da yan odayı boyarsın ha? (*olur mu?*) veya (*ne dersin?*)

-Tamam.

Örneklerdeki eksilti, karşıdakinin onayını bekleyen bir (*Olur mu?*) veya (*Ne dersin?*) (*Evet mi hayır mı?*) eksiltisidir. Bu kuruluştaki sorular metin bağlamında daha açık görülebilir.

Aslında bu sorulardaki vurgunun kaynağı eksiltidir. Vurgu eksilti sonucu ortaya çıkmıştır. İnsanlar bir şekilde soru cümlesini kısaltma ihtiyacı hissetmiş, eksiltili soru da bu ihtiyaca karşılık ortaya çıkmıştır.

Tasarlama kiplerinden emir kipinin de soru olarak sayılabileceği örnekler mevcuttur: Örneğin, Bilgegil, emir kipinin işlevlerini sayarken “tahmin” işlevine “Şu

82 H. BALCI-A.KARATAY-S.KARATAY: İşlevleri Bakımından Kısasü'l-Enbiyâ.....

gelen zat, Numan Bey olmasın?" örneğini soru işaretini de koyarak vermiş. Buna benzer örnekleri çoğaltabiliriz (1984, 69).

Eckmann, gelecek zaman ve istek eki *-ğay/-gey*'in işlevlerini sayarken soru cümlelerinde kullanılan şüphe ve tahmin edatı *erki*'nin üstlendiği görevi bu ek için de belirtmiştir. Eckmann, Harezmi Türkçesinde bu ekin üç işlevi olduğunu belirtiyor: a) Gelecek Zaman; b) İstek veya Talep; c) Tahmin. Bu tespit, bizi isteğin soru işlevinin de olduğu savına biraz yaklaşıyor (1988, 204).

Biz, incelediğimiz eserlerde, soru unsurunun eksiltilmiş olabileceğini düşündük. Tespit ettiğimiz soru unsuru eksiltilmiş soru cümlelerinin bazılarının metin bağlamında bir cevabının olduğunu göz önüne aldık, bazılarının (istek ve öneri soruları) ise "*bolğay mu?*" eksiltisi ile kurulduklarını düşündük. Bunu düşündüren, benzer kuruluştaki istek sorularında "*bolğay mu?*" sorusunun bulunmasıydı. Bunları değerlendirirken metin bağlamını dikkatle ele aldık

Eklememiz gereken önemli bir tespit de, emir çekimi ikinci teklik ve çokluk kişileriyle çekimlenmiş bir ana cümle yüklemi ile soru cümlesi kurulamayacağıdır.

Vurgu ve Tonlama

Soru ekinin vurgusuna gelince: Demircan, soru ekinin vurgu almayan eklerden olduğunu, vurguyu önceki kelimeye attığını, bazı adıl ve belirteçlerin ilk hecelerinin vurgulu olmasına rağmen soru ekinin dolaylı vurgunun son heceye kayabildiğini kaydetmiş. Örneğin:

Nasıl öğrendin?-Nasıl mı öğrendim?

Bugün geliyor. -Bugün mü geliyor? (2001, 143)

Soru ekiyle kurulmuş soru cümlelerinde, sorulan öge daima soru ekinin yanında yer alır ve soru ekinin dolaylı vurguyu üzerinde taşır.

Soru kelimeleri vurguludur. Birden fazla heceli soru kelimelerinde vurgu ilk hecede yer alır, fakat vurgunun yerini bazı unsurlar değiştirebilir. Örneğin: Nasıl öğrendin?- Nasıl mı öğrendim? (Demircan, 2001, 143)

İNCELEME

Yapıların Dağılımı

İki eserden, toplam 1872 soru cümlesi tespit edildi. İki eserdeki soru cümlelerinin sayısal dağılımı aşağıdaki çizelgelerde görülmektedir:

Çizelge 1 *Kısaşü'l-Enbiyâ*'da Soru Cümleleri

	<i>Basit Soru Cümleleri</i>	<i>Birleşik Soru Cümleleri</i>	<i>Toplam</i>
<i>-mU Soru Ekiyle Kurulmuş Soru Cümleleri</i>	<u>147</u>	<u>193</u>	<u>340</u>
<i>Soru Kelimeleriyle Kurulmuş Soru Cümleleri</i>	<u>402</u>	<u>418</u>	<u>820</u>
			<i>Toplam</i>
<i>1. Ne</i>	<u>152</u>	<u>156</u>	<u>308</u>
<i>2. Neteg</i>	<u>78</u>	<u>53</u>	<u>131</u>
<i>3. Kim</i>	<u>54</u>	<u>63</u>	<u>117</u>
<i>4. Nelük</i>	<u>38</u>	<u>32</u>	<u>70</u>
<i>5. Kayu</i>	<u>17</u>	<u>18</u>	<u>35</u>
<i>6. Ne Üçün</i>	<u>13</u>	<u>22</u>	<u>35</u>
<i>7. Nedin</i>	<u>18</u>	<u>4</u>	<u>22</u>
<i>8. Kayda</i>	<u>13</u>	<u>8</u>	<u>21</u>
<i>9. Niçe</i>	<u>9</u>	<u>9</u>	<u>18</u>
<i>10. Kam</i>	<u>7</u>	<u>6</u>	<u>13</u>
<i>11. Kaçan</i>	<u>7</u>	<u>3</u>	<u>10</u>
<i>12. Kandın</i>	<u>6</u>	<u>4</u>	<u>10</u>
<i>13. Kaydın</i>	<u>6</u>	<u>2</u>	<u>8</u>
<i>14. Nige</i>	<u>5</u>	<u>2</u>	<u>7</u>
<i>15. Kañça</i>	<u>3</u>	<u>2</u>	<u>5</u>

84 H. BALCI-A.KARATAY-S.KARATAY: İşlevleri Bakımından Kısasü'l-Enbiyâ.....

16. <i>Kayanğa</i>	<u>2</u>	<u>1</u>	<u>3</u>
17. <i>Kaçanğa Tegi</i>	<u>2</u>	-	<u>2</u>
18. <i>Kaysı, Kayusu</i>	<u>2</u>	-	<u>2</u>
19. <i>Qanda</i>	-	<u>1</u>	<u>1</u>
20. <i>Nime</i>	<u>1</u>	-	<u>1</u>
21. <i>Ne Teyü</i>	-	<u>1</u>	<u>1</u>
<i>Soru unsuru Eksiltilmiş Soru Cümleleri</i>	-	<u>22</u>	<u>22</u>

Genel Toplam	1182 Soru Cümlesi		
---------------------	--------------------------	--	--

Çizelge 2 *Nehcü'l-Ferâdis*'te Soru Cümleleri

	<i>Basit Soru Cümleleri</i>	<i>Birleşik Soru Cümleleri</i>	<i>Toplam</i>
<i>-mU Soru Ekiyle Kurulmuş Soru Cümleleri</i>	<u>30</u>	<u>190</u>	<u>220</u>
<i>Soru Kelimeleriyle Kurulmuş Soru Cümleleri</i>	<u>342</u>	<u>120</u>	<u>462</u>
	<i>Toplam</i>		
<i>1. Ne</i>	<u>131</u>	<u>34</u>	<u>165</u>
<i>2. Neteg</i>	<u>57</u>	<u>27</u>	<u>84</u>
<i>3. Kim</i>	<u>58</u>	<u>19</u>	<u>77</u>

4. Nişe	<u>46</u>	<u>12</u>	<u>58</u>
5. Kayu	<u>20</u>	<u>8</u>	<u>28</u>
6. Ne Üçün	<u>16</u>	<u>3</u>	<u>19</u>
7. Neçe	<u>7</u>	<u>1</u>	<u>8</u>
8. Kayda	<u>1</u>	<u>4</u>	<u>5</u>
9. Neçük	-	<u>5</u>	<u>5</u>
10. Kani	<u>2</u>	<u>2</u>	<u>4</u>
11. Neçeke	<u>3</u>	<u>1</u>	<u>4</u>
12. Nedin	-	<u>3</u>	<u>3</u>
13. Kaçan	-	<u>1</u>	<u>1</u>
14. Kandın	-	<u>1</u>	<u>1</u>
15. Kaydın	<u>1</u>	-	<u>1</u>
16. Kañça	-	<u>1</u>	<u>1</u>
17. Kanda	-	<u>1</u>	<u>1</u>
Soru unsuru Eksiltilmiş Soru Cümleleri	-	<u>8</u>	<u>8</u>
Genel Toplam		690 Soru Cümlesi	

İki eser ele alındığında, soru cümlelerinin % 64'ünün Kıssaşü'l-Enbiyâ'dan; % 36'sının da Nehcü'l-Ferâdis'ten tespit edildiği görülmektedir. Soru kelimeleri bakımından bir karşılaştırma yapılırsa şu tespitleri yapabiliriz: KE'de nişe, neçük ve neçeke soru kelimeleriyle kurulmuş soru cümlesi bulunmamaktadır. NF'de de nelük, nige, kañğa, kaçañğa tegi, kayısı-kayısı, nime, ne tēyü soru kelimeleri ve soru öbekleriyle kurulmuş soru cümlesi bulunmamaktadır.

İki eserde tespit edilen soru cümleleri birleştirildiğinde ortaya çıkan sayısal dağılımı ise şu çizelgede görebiliriz:

Çizelge 3 Kısasü'l-Enbiyâ ve Nehcü'l-Ferâdis'te Soru Cümleleri

	<i>Basit Soru Cümleleri</i>	<i>Birleşik Soru Cümleleri</i>	<i>Toplam</i>
<i>-mU Soru Ekiyle Kurulmuş Soru Cümleleri</i>	<u>177</u>	<u>383</u>	<u>560</u>
<i>Soru Kelimeleriyle Kurulmuş Soru Cümleleri</i>	<u>539</u>	<u>743</u>	<u>1282</u>
			<i>Toplam</i>
<i>1. Ne</i>	<u>190</u>	<u>280</u>	<u>470</u>
<i>2. Neteg</i>	<u>80</u>	<u>135</u>	<u>215</u>
<i>3. Kim</i>	<u>82</u>	<u>112</u>	<u>194</u>
<i>4. Nelik</i>	<u>38</u>	<u>32</u>	<u>70</u>
<i>5. Kayu</i>	<u>26</u>	<u>37</u>	<u>63</u>
<i>6. Nişe</i>	<u>12</u>	<u>46</u>	<u>58</u>
<i>7. Ne Üçün</i>	<u>25</u>	<u>29</u>	<u>54</u>
<i>8. Nişe, Neçe</i>	<u>10</u>	<u>16</u>	<u>26</u>
<i>9. Kayda</i>	<u>14</u>	<u>12</u>	<u>26</u>
<i>10. Nedin</i>	<u>18</u>	<u>7</u>	<u>25</u>
<i>11. Kanı</i>	<u>9</u>	<u>8</u>	<u>17</u>
<i>12. Kaçan</i>	<u>7</u>	<u>4</u>	<u>11</u>
<i>13. Kandın</i>	<u>6</u>	<u>5</u>	<u>11</u>

14. <i>Kaydın</i>	<u>7</u>	<u>2</u>	<u>9</u>
15. <i>Nige</i>	<u>2</u>	<u>5</u>	<u>7</u>
16. <i>Kaçça</i>	<u>3</u>	<u>3</u>	<u>6</u>
17. <i>Neçük</i>	-	<u>5</u>	<u>5</u>
18. <i>Neçeke</i>	<u>3</u>	<u>1</u>	<u>4</u>
19. <i>Kayanğa</i>	<u>2</u>	<u>1</u>	<u>3</u>
20. <i>Kanda</i>	-	<u>2</u>	<u>2</u>
21. <i>Kaçanğa Tegi</i>	<u>2</u>	-	<u>2</u>
22. <i>Kaysı, Kayusu</i>	<u>2</u>	-	<u>2</u>
23. <i>Nime</i>	<u>1</u>	-	<u>1</u>
24. <i>Ne Teyü</i>	-	<u>1</u>	<u>1</u>
<i>Soru unsuru Eksiltilmiş Soru Cümleleri</i>	-	<u>30</u>	<u>30</u>
<i>Genel Toplam</i>		<i>1872 Soru Cümlesi</i>	

İşlevlerin Dağılımı

İncelenen iki eserden çıkarılan 1872 soru cümlesinden, toplam 29 farklı işlev tespit edildi. İşlevler ve sayısal dağılımları aşağıdaki çizelgede görülmektedir:

Çizelge 4 *Kısasü'l-Enbiyâ* ve *Nehcü'l-Ferâdis* 'te Soru Cümlelerinin İşlevleri

<i>İşlevler</i>	<i>Toplam Soru Cümlesi</i>	<i>Oranı(%)</i>
1. Asıl Soru	<u>1070</u>	57
2. Cevap Niteliğinde Soru	<u>168</u>	8,9
3. Yergi Sorusu	<u>107</u>	5,7
4. Şaşma Sorusu	<u>99</u>	5,2
5. Seçenekli Soru	<u>69</u>	3,6
6. İstek Sorusu	<u>66</u>	3,5
7. Şüphe Sorusu	<u>33</u>	1,7
8. Açıcı Soru	<u>30</u>	1,6
9. Öneri Sorusu	<u>27</u>	1,4
10. Tanık Olunanı Tasdik Ettirme Sorusu	<u>23</u>	1,2
11. Aşağılama Sorusu	<u>21</u>	1,1
12. Denetleme Sorusu	<u>19</u>	1
13. Tehdit Sorusu	<u>14</u>	0,74
14. Danışma Sorusu	<u>14</u>	0,74
15. Tanık Olunanı Vurgulama Sorusu	<u>12</u>	0,64
16. Yapılanın Şaşılmazlığını Vurgulama Sorusu	<u>12</u>	0,64
17. Hal Hatır Sorusu	<u>12</u>	0,64
18. İhtimal Sorusu	<u>12</u>	0,64
19. Bilineni Hatırlatma Sorusu	<u>9</u>	0,48
20. Çaresizlik Sorusu	<u>9</u>	0,48
21. Kaygılanma Sorusu	<u>8</u>	0,42

22. İkna Etme Sorusu	7	0,37
23. Teselli Sorusu	6	0,32
24. Meydan Okuma Sorusu	6	0,32
25. Sözleşme Sorusu	5	0,26
26. Yeterlilik Sorusu	5	0,26
27. Sezileni Doğrulama Sorusu	4	0,21
28. Dedikoduyu Doğrulama Sorusu	4	0,21
29. Kanı Sorusu	1	0,05
Genel Toplam		1872 Soru Cümlesi

1. Asıl Soru

Gerçek soru olarak da adlandırabileceğimiz bu bölümdeki sorular, karşılığında mutlaka bir cevap bekleyen sorulardır. Soruyu soran kişi veya kişiler bu soruları sorarken bir bilgi edinme amacı gütmektedir. Örneğin: *Eger Mevlî 'azze ve celle muni sizlerge erklig kılsa ne kılgay-siz?* (KE/ 6v, 2, 3), *Yūnus aydı sen kim?* (KE/ 152v, 1), *Ey za 'ıfa ne üçün yığlayur-sen tēdi erse za 'ıfası aydı:* (NF/ 130, 6, 7), *Tāl ū İşādın sordı özge oğluñ bar mu tēp.* (KE/ 133r, 10), *Meni Yūsuf hiç yamanladı mu?* (KE/ 90v, 16)

2. Cevap Niteliğinde Soru

Cevap niteliğinde sorular, adından da anlaşılacağı gibi cevap beklemeyen sorulardır. Bu sorularda amaç, yapılan bir işi, bir durumu, bir düşünceyi vurgulamak ve pekiştirmektir. Soru kelimeleriyle kurulmuş cevap niteliğindeki soru cümlelerinin biçimce olumlu, anlamca olumsuz olduklarını görüyoruz. Örneğin: *Bu butlar sözlemes biz aña neteg soralıñ?* (KE/ 40r, 8, 9) Soru ekleriyle kurulmuş cevap niteliğindeki soru cümlelerinden biçimce olumlu olanlar anlamca olumsuz; biçimce olumsuz

olanlar ise anlamca olumludur. Örneğin: *Havvâni saña cüft kılmadım mu? (KE/ 12v, 4) Mevlî dostluğun da⁶vi kıılır kişi uđ yer mü bolur? (KE/ 51r, 11)*

3. Yergi Sorusu

Bu işlevdeki soru cümlelerinde, yapılan iş, içinde bulunulan durum, soruyu soran kişi tarafından eleştirilmekte ve onaylanmamaktadır. Bu işlevde kullanılan soru cümleleri, bir cevap beklemekten daha çok, eleştirme, yerme amacını taşımaktadır. Cümlelerde olumsuz durumlar eleştirilmekte, soru cümlesinin yüklemi genellikle olumsuz yapıda bulunmaktadır. Örneğin: *Bêrgenimke nişe şükür kılmaz-sen tedi (NF/ 55, 17)*. Bıçımce olumlu olan cümlelerde de, bağlama bakıldığında, yapılan işin ya da içinde bulunulan durumun, uygunsuzluğu, yetersizliği, yanlışlığı vurgulanmak istenmiştir. Örneğin: *Yā 'Abdullāh uluğraç taça êwekrek iş bar erken mundağ işler birle nişe meşgûl bolur-sen tēp aydı (NF/ 436, 13, 14)*.

4. Şaşma Sorusu

Şaşılacak durumlar karşısında genellikle ya bazı ünlemler kullanırız, ya da soru cümleleri kurarak şaşkınlığımızı gösteririz. İncelediğimiz iki eserde de bu durum geçerlidir. Umulmayan, beklenmeyen durumlar karşısında daha çok, soru kelimeleriyle kurulmuş soru cümleleriyle hayret, şaşkınlık ifade edilmiştir. Şaşırmanın soru sorma şeklinde ifade edilmesi, merak etme ile ilgilidir. Soruyu soran kişi, kendisini şaşırtan iş, oluş ya da durumun merakı içinde, soruyu sormuştur. Şaşılan durum karşısında bir an önce, bilgi edinme isteği söz konusudur. Örneğin: *Bu ne kanlar turur tēp sordum (KE/ 241r, 13, 14)*.

5. Seçenekli Soru

Seçenekli sorular, iki ya da daha fazla seçeneği biraraya getirerek karşıdakinden, seçeneklerden yalnızca birini seçmesinin istendiği sorulardır. Örneğin: *Şabr kalğil oğul mu bolur ya kız mu? (KE/ 166v, 10)* Seçenekli soru, –mU soru ekine özgü bir soru çeşididir. Bazı cümlelerde olumlu durum ile olumsuz durum seçenek halindedir. Karşıdakinden, olumluyu ya da olumsuzu seçmesi istenir. Örneğin: *Ey oğlanlar meni yanar ot içinde körseñiz maña bukuşşay mu-siz ya yođ mu? (KE/ 134v, 2)* Bazen eşit veya birbirine benzer durumlar arasında, bazen de karşıt durumlar arasında, seçenekli soru kullanılmıştır. Örneğin: *İmdi ne tēyür-sen ölüm mü ya tiriglik mü? (KE/ 171r, 14)* Bu soru cümlelerinin cevabı, –mU Soru ekiyle kurulmuş diğer soru cümlelerindeki gibi evet/ hayır değildir. Cevap, sorunun içindedir ve içinden seçilmelidir. Seçenekli sorularda “yā” (KE) ve “yā taçı”(NF) bağlaçlarının da önemli katkısı vardır. Cümlelere bakıldığında KE’de “yā” NF’de ise “yā taçı” bağlaçları kullanılmıştır. Örneğin: *Körelîñ rāst mu sözleyür-sen ya yalğançıldın mu turur sen? (KE/ 147v, 3)*

4) *Uyam oğlı Muhammed d̄miñe kirsem bolur mu yā taḳa kirmesem mü yahşırak?* (NF/ 16, 8) Cümlelerin çoğunda yer alan “yok” kelimesi ise, ilk seçeneği tekrar etmeden ikinci seçenekte olumsuzunu ifade etmeyi sağlamış bir kısaltma gibi kullanılmıştır. Örneğin: *Ol cādū yēmişdin soñ uzunrak bolup yoğunaldı mu ya yox mu?* (KE/ 112v, 21; 113r, 1)

6. İstek Sorusu

Adından da açıkça anlaşılacağı gibi, soru yoluyla bir isteğin dile getirilmesi olarak karşımıza çıkan istek sorusu, günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanılan bir soru çeşididir. İsteme cümleleri, tasarlama (isteme) kipleriyle kurulur. Bu kipler, İstek, Dilek-Koşul, Emir ve Gereklik Kipleridir. Koç, isteme cümlesini, “ İsteme kipiyle kurulan tümce: İletişim sırasında hep bir olayı aktarmaz, düşünce ve duygularımızı açıklamayız. Kimi zaman da birinden bir şey yapmasını isteriz. Bir istekte bulunuruz. Bir şeyin gerekliliğini ortaya koyarız. İşte bu amaçlarla kurulan tümcelere Türkçe’de isteme tümcesi denir.” şeklinde açıklamıştır(1992; 154). Eserlerde tespit edilen istek sorularının yüklemeleri de ya gelecek zaman ve istek görevinde kullanılan -ğay/ -gey ekiyle, ya emir ekleriyle, ya da şart ekiyle çekimlenmiştir. Ayrıca soru unsuru olmadan da (*soru unsuru eksiltilmiş*) istek ifadesi taşıyan soru cümleleri önemli orandadır. Soru unsuru olmadan da istek ifadesi taşıyan soru cümlelerinin sonunda, eserlerde geçen çoğu istek sorusunda bulunan “*bolğay mu?*” nun eksiltildiğini düşünüyoruz. Bu düşüncemize kanıt olarak da aşağıda da sıraladığımız, isteğe bir kabul veya red bekleyen “*bolğay mu?*” sorusuyla kurulmuş cümlelerin kuruluş bakımından, soru unsuru eksiltilmiş istek sorularına benzemesini gösterebiliriz. Örneğin: *Siziñ arḳışlar Şāmğa barur tēp işittük bolğay mu kim Muhammed terge kirip siziñ teveleriñiz birle barsa nerse belgülig ḳılsañız ‘Abd-i Mcnāf uruğları seniñ minnetiñde bolsaq?* (KE/ 187r, 12 ,13, 14) *Siziñ icāzatiñiz birle men taḳa bu San ‘āda anıñ teg bir ew binā ḳalsam taḳa cümle ḳalāyıḳka buyursam her yılda ol ewke ziyārat ḳıslalar bolğay mu?* (NF/ 41, 8 ,9) *Maña mühlet berseñiz men taḳa meşveret ḳalsam bolğay mu tēdi erse Mu ‘āvīya aydı:* (NF/ 180, 10 ,11) Zaten istemenin ruhunda da soru vardır. Soru unsuru eksiltilmiş sorularda da isteğe bir kabul veya red beklendiği, anlamca apaçık ortadadır. Örneğin: *Meni uşmaḳğa kiwürseñ ni ‘metlerin körsem* (KE/ 20v, 6). *Ey ‘Abda’llāh bu kün men Mışır meliki-men mālım tawarım telim ḳarındaşıñı maña bēreseñ tēdi* (KE/ 45v, 4, 5). *Maña zamān bērgil ewümge baraym seniñ Teñriñ maña mülk bēür mü köreyin* (KE/ 64v, 12, 13). *İmdi saña keldim dört ḳācetim bar Teñri ‘azze ve celledin tileyü bērgil ḳabül ḳalsañ aytayın* (KE/ 109r, 11, 12). *Dīdār körgezgil saña baḳaym cevāb keldi:* (KE/ 123r, 6) İstek, incelediğimiz eserlerde, çoğunlukla, emir kipiyle veya şart kipiyle dile getirilmiştir.

7. Şüphe Sorusu

Şüphe, genellikle soru ifadeleriyle dile gelmektedir. Kişinin kafasını kurcalayan noktalar, yani insanın içindeki kuşku, soru sorarak açıklığa kavuşturulmak istenir. Şüphe sorularını, kişi, kimi zaman kendi kendine de sorabilmektedir. Aslında şaşma sorularında da rol oynayan merak, burada da şüphe ile birleşerek ortaya çıkar. Şüphede de şaşmada olduğu gibi, bir inanamama söz konusudur. Fakat, şaşırma ile birlikte, bu sorularda artık, bir tahmin yürütme de işin içine girmektedir. Böylece, şüphe sorusunun iki yönü kuşku ve bu kuşku üzerine bir tahmin yürütmedir, sonucuna varabiliriz.

Şüphe sorularının oluşmasında, şüphe ve tahmin edatı olan, NF' de "erki" ve "erkin" ; KE'de ise "erken" şeklinde bulunan "erki" nin payı büyüktür. "erki" nin, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve günümüz Türk lehçelerinde yaşadığını; Türkiye Türkçesinde de soru cümlelerinin sonunda şüphe ve tahmin anlamı vermek için kullanılan "ki" nin "erki" den geldiğini bilmekteyiz (Bkz. Saadet Çağatay, Türkçede ki<erki, 1963).

Yine iki eserden tespit edilen şüphe sorularının bazılarında -ğay, -gey ekinin, şüphe işlevini üstlendiğini görüyoruz. Eckmann, Harezmi Türkçesinde bu ekin üç işlevi olduğunu belirtmiştir: a) Gelecek Zaman; b) İstek veya Talep; c) Tahmin (Bkz. Janos Eckmann, Harezmi Türkçesi, 1959). Eckmann' ın belirttiği tahmin işlevini aşağıdaki şüphe sorularının bazılarında görmekteyiz. Örneğin: *İsî bir küpdin suw içti tatıgsız nerse bar bolğay mu tēp suwnı tökti taqı arıqdın toldurdi içti süçüg* (KE/ 171r, 17, 18).

8. Açıcı Soru

Açıcı soru, asıl söylenmek istenene hazırlık niteliği taşıyan soru olarak karşımıza çıkmaktadır. Açıcı soruda, soruyu soran kişi, yapacağı açıklamaya, vereceği bilgiye, karşıdakinin dikkatini çekmek için ön soruya başvurmuştur. Bu ön soru da çoğunlukla "bilür mü-sen?" olmaktadır. Bu ön sorunun ardından yine açıcı olan diğer soru gelir. Bu soru ise, soru kelimeleriyle. Asıl söylenmek isteneni, yani açıklanacak olanı soran bu soru cevap beklemez, çünkü cevabı zaten soruyu soran kişi verecektir. Soru kelimelerinden biriyle sorulan bu sorunun amacı, başta da söylediğimiz gibi, söylenmek istenene dikkat çekmektir. Örneğin: *Hıç bilür mü-sen buğday yıgaçıdn sizni Teñri ne üçün yığdı?* (KE/ 11r, 21; 11v, 1)

9. Öneri Sorusu

Öneri soruları, teklif içeren sorulardır. Yapılan teklife olumlu veya olumsuz bir cevap beklenir. Teklifler çoğunlukla emir kipiyle, bazen de şart kipiyle yapılmıştır. Daha önce istek soruları bölümünde de değinildiği gibi, soru unsuru eksiltilmiş soru

cümlelerinde bir “*bolğay mu?*” eksiltisinin olduğunu düşünmekteyiz. Yine buna kanıt olarak, benzer kuruluştaki olan soru cümlelerinin bazılarında, “*bolğay mu?*” nun kullanılmış olmasını gösterebiliriz. Örneğin: *Bu ewdeki kıyını boğuzlasak tağı bu ‘azîr konukını ağırsak bolğay mu tedi erse hatunu aydı: (NF/ 253, 14, 15) Bir ew binā kılsañız bolğay mu tēp aydılar erse ‘isā peğāmbar ‘as aydı: (NF/ 393, 8)* İstek sorularında olduğu gibi, yine önerinin ruhunda da soru vardır.

10. Tanık Olunamı Tasdik Ettirme Sorusu

Soruyu soranın da cevap verenin de tanıklığında gerçekleşen bir iş, oluş, durum ya da yargı ile ilgili karşıdakinin onayının istendiği sorulardır. Bu sorular, kimi zaman şaşırtıcı olaylar karşısında, kimi zaman da inanılmayan durumlar karşısında sorulur. Bazı sorularda, soruyu soran cevabın farkındadır, cevabın şahididir, ama şaşırmıştır, birinin onayına ihtiyaç duymaktadır. Örneğin: *Yā Rumezā sen munda mu-sen tēdim erse Rumezā aydı: (NF/ 65, 7, 8) Ey a‘rābī Yūsufumnu közūñ birle mü kördüñ? (KE/ 79v, 14, 15)*

11. Aşağılama Sorusu

Karşıdakini hor gören, küçük gören tavırlar içinde sorulan sorulardır. Aşağılama, bazen küçültücü sözler kullanarak, bazen de karşıdakinin yaptığını, söylediğini önemsemeyen yargılarda bulunarak sağlanmaktadır. Sorularda, alaycı bakış açısı hakimdir. Zaten alaycı bakış açısı, aşağı görmenin bir sonucudur. Örneğin: *İmdiğe tegi peyğamber erdiñ imdi yığaççı mu bolduñ? (KE/ 24r, 3)* Bazı sorularda, aşağılama ve küçük görme yoluyla sataşma da söz konusudur. Örneğin: *Ey Lū! bu sözdin dağı irmediñ mü? (KE/ 59r, 11) Bu oğlan mecnūn mu turur? (NF/ 204, 5)*

12. Denetleme Sorusu

Denetleme sorularında, soruyu soran kişi, konuya hakim olan kişidir, her verilen cevaptan sonra kendi yorumunu ortaya koymaktadır, verilen cevapların kendi bildiklerine uygunluğunu denetlemektedir. Soruyu soran kişi, genellikle, olacağını bildiği şeylerin gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol etmek için bu soruları sormaktadır. Denetleme soruları, konuya hakim bir kişi tarafından metnin birkaç yerinde ardı ardına sorulmaktadır. Bu işlevdeki soruları aşağıdaki örnek diyalogda daha iyi görebiliriz:

-Pazar günü, kek yapayım dedim, ama dibine tuttu, bir türlü kalıptan çıkaramadım.

-Kek kalıbına un veya toz şeker serptin mi? (*soru*)

-Hayır. (*cevap*)

-Tabi, yanlışın burada işte! (yorum)

-Keki kalıptan çıkarmadan önce 15 dakika ıslak bir bez üzerinde beklettin mi? (soru)

-Hayır. (cevap)

-Bunu da yapmadıysan dibine tutar tabi! (yorum). Örneğin: *Yıparlıĝ tonlar keymek biyik binālar koparmaĝ halāyık arasında belgürdi mü? (KE/ 177r, 4), Çakır içmek belgürdi mü? (KE/ 177r, 5, 6), Halāyık kelime-i şehādetni koydılar mu? (KE/ 177r, 9), Cenābetdin ğusl kılamaknu koydılar mu? (KE/ 177r, 10), Yā 'İsā bu dünyāda hēç ew binā kıldıñız mu? (NF/ 393, 7)*

13. Tehdit Sorusu

Birinin gözünü korkutmak, ona gözdağı vermek amacıyla sorulan sorulardır. Soruyu soran daima kendini üstün, yüce görmektedir. Bu işlevdeki sorularda, soruyu soran kişide sinirli, asabi bir eda vardır. Bunu, sorunun tehditkârlığından anlamaktayız. Örneğin: *Tālūt kirdi kimerse tapmadı maña küler mü-siz tēp kamuĝ zāhidlerini öltürdi (KE/ 134r, 8, 9).*

14. Danışma Sorusu

Bu işlevdeki sorulara, karşıdakinin fikrini alma sorusu da diyebiliriz. Karşıdakine bir konu hakkında ne düşündüğünü sorarak onun bir önerisinin olup olmadığı, ya da yapılan bir önerinin kabul edilip edilmeyeceği öğrenilmek istenir. Metinlerimizdeki danışma sorularında genelde bir “*Ne teyür-siz/sen?*” soru kalıbı yer almaktadır. Bazen de “*Ne fikr kılar-siz?*” gibi bir soru kalıbı da karşımıza çıkmaktadır. Karşıdakine bu şekillerde danışılmaktadır. Örneğin: *'İsā hakkında ne teyür-siz? (KE/ 170r, 3) Ne fikr kılar-siz? (KE/ 186v, 5)*

15. Tanık Olunanı Vurgulama Sorusu

Soruyu soranın da, karşıdakinin de tanık olduğu, gördüğü bir iş, oluş ya da durumu vurgulama amacı taşıyan soru cümleleridir. Bu soru cümlelerinde, cevap beklenmez. Genellikle içinde bulunulan durum söylendikten sonra bir “*körmes mü-sen?*” ya da “*körmediñ mü?*” sorusu ile karşıdaki uyarılır. Örneğin: *Körmes mü-sen kim Zelīhā öldi ve yıllar keçdi? (KE/ 82v, 15) Körmediñ mü oĝlum 'Atabanı karĝap öltürdi? (NF/ 16, 10)* Soru cümlelerinin, genellikle, olumsuz soru cümlesi olduğu görülmektedir. Örneğin: *Ey karındaşım körmes mü-sen meni öltürgeli oĝradılar? (KE/ 69v, 19, 20)*

16. Yapılanın Şaşılmazlığını Vurgulama Sorusu

Yapılan bir işin, normal karşılanması gerektiğini, içinde bulunulan şartların ancak yapılan işi gerektirdiğini vurgulayan soru cümleleridir. Yapılan iş, içinde bulunulan şartlar için gayet normaldir. Örneğin: *Neteg yığlamas-men atadın anadın açıldım kul bolup satıldım. (KE/ 79r, 13, 14)* Bu soru cümleleri cevap beklemez. Soru kelimeleriyle kurulmuş cümlelerde, soru unsuru ve olumsuzluk eki biraraya gelerek olumlu yapı oluşturmuştur. Soru kelimesi, bu işlevdeki cümlelerde, eğer yüklem olumsuz ise olumlamayı, olumlu ise olumsuzlamayı sağlamaktadır. Örneğin: *Kimüñ içinde Hağ otı bolsa halk otındın neteg korğar? (KE/ 41r, 13, 14)* *Sen şanemdin uwtanur-sen men şameddin neteg uwtanmağay-men? (KE/ 83r, 2)*

17. Hal Hatır Sorusu

Hal hatır sormak, birisine nasıl ve ne durumda olduğu ile ilgili nezaket sorusu yöneltmektir. Türkiye Türkçesi'nden "*Nasılsın?*", "*Ne var ne yok?*", "*Annen ve baban nasıllar?*", "*Eşin ve çocukların nasıllar?*", "*Çoluk çocuk ne yapıyor?*" gibi örnekleri hal hatır sorusu örneği olarak verebiliriz. Bu ifadeler, dilimizde neredeyse kalıplaşmıştır. Hemen herkes, birbirine hal hatır sorarken benzer ifadeleri kullanır. İncelediğimiz iki eserden tespit edilen sorularda da bu tarz ifadeler söz konusudur. Örneğin: *Hālñ neteg turur tēdi erse Yūsuf aydı: (NF/ 357, 7, 8)* Hal hatır sorularında, karşıdaki kişinin kendisinin ne durumda olduğu sorulabildiği gibi, yakınlarının nasıl ve ne durumda oldukları da sorulabilmektedir. Örneğin: *Ol vağtda Resūlniñ ammesi Ātike kelip taşğarıda olturdı ve hālñ ne tēyü sordı (KE/ 183v, 15, 16).* *Ey Lūt konuğlar birle neteg-sen? (KE/ 60r, 20, 21)*

18. İhtimal Sorusu

İhtimal soruları, bir şeyin olabilirliğini, olasılığını ifade eden sorulardır. Türkiye Türkçesinde, yeterlilik tasviri birleşik fiili "*-e bilmek*" ve dilimize farsçadan girmiş, ihtimal bildiren "*belki*" edatı ile ihtimal, olasılık ifade edilmektedir. Arapça'dan dilimize girmiş "*acaba*" edatı da şüphe işlevinin yanı sıra ihtimal bildirmektedir. Eski Anadolu Türkçesi'nde de "*bolayki*" edatının ihtimal ifade ettiğini görüyoruz (Bkz. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, 1992). Burada tespit edilen ihtimal sorularına baktığımızda, "*bolğay mu?*" kalıbının, ihtimal ifadesinde önemli bir unsur olduğunu görüyoruz. Ama, *bol-* fiili olmadan da *-ğay/ -gey* eki tek başına bir ihtimal, bir olabilirlik ifadesi katabilmektedir. Şüphe Sorusu başlığı altında da belirtildiği gibi, Eckmann, Harezmi Türkçesi için, *-ğay/ -gey* ekinin işlevleri arasında, farklı olarak, bir de "tahmin" işlevini vermiştir (Bkz. Janos Eckmann, Harezmi Türkçesi,

96 H. BALCI-A.KARATAY-S.KARATAY: İşlevleri Bakımından Kısasü'l-Enbiyâ.....

1959).Örneğin: *Men henîz uyğuda boğay mu-men? (KE/ 178v, 18) Vaḳtı bolmışda bu tecellî nûrî bolğay mu? (KE/ 202r, 13)*

19. Bilineni Hatırlatma Sorusu

Herkesçe bilineni, ya da bilinmesi gerekeni vurgulayarak karşıdakine hatırlatma amacı taşıyan sorulardır. Hatırlatmak için genellikle, bir “*bilmes mü-sen?*” sorusu sorulmuştur. Örneğin: *Bilmes mü-sen bir sağı buğday kırk altın boldı? (KE/ 102r, 5)*

20. Çaresizlik Sorusu

Çözüm yolu, çıkar yolu bulunamayan durumlarda kullanılan soru ifadesidir. Bu sorularda bir duyguya, bir düşünceye, bir duruma engel olamama söz konusudur. Kısacası, soruyu soran karşılaştığı olay veya durumla ilgili ne yapacağını bilememektedir. Örneğin: *Bir oğlak ta ‘āmnu üç miñ kimerseke neteg yetürgey-men? (NF/ 29, 3, 4)* Bütün cümlelerde soru kelimesi ve olumlu yapı biraraya gelmekte ve olumsuzluk ortaya çıkmaktadır. Örneğin: *Neteg şabr kılayın? (KE/ 48r, 3)*

21. Kaygılanma Sorusu

Kaygılanma bazen korku ile birlikte, bazen de endişe ile birlikte ortaya çıkar. Kaygılanmaya, tasalanmaya neden olan durumlar karşısında, kaygıyı karşıdakiyle paylaşmak amacıyla kaygılanma sorusu sorulur. İçinde bulunulan durumda çaresizlik de söz konusudur, fakat endişe, tasa duyguları daha ağır basmaktadır. Sorular cevap beklemez, sadece soruyu soranın duygularını yansıtmaya amacı taşır. Yansıtılan duygu kaygıdır. Örneğin: *Ey ata biz onağı-niz kâfirler telim turur neteg turuşalıñ? (KE/ 64r, 1, 2)* Çaresizlik sorularında da söylediğimiz gibi, bu soruların bazılarında da soru kelimesi ve olumlu yapı birlikte kullanıldığında, olumsuzluk ortaya çıkmaktadır.

22. İkna Etme Sorusu

İkna etme soruları karşıdakini inandırmak, kandırmak için sorulan ve cevap beklemeyen sorulardır. Karşıdakinin inanmasını sağlamak amacıyla kullanılır. Bu sorular karşıdakini yönlendirmek için de kullanılabilir. Örneğin: *Meniñ teñrılığamı bildiñiz mü suw maña yol bérdi tıp şiltäk birle yanar boldı (KE/ 115v, 21; 116r, 1).*

23. Teselli Sorusu

Acı bir olayı unutturmaya çalışma, acısını hafifletme, avutma amacı taşıyan sorulardır. Bu sorular üzüntünün yersiz olduğunu, bir çözüm getirmeyeceğini vurgulayan sorulardır. Örneğin: *Yā Cābir Peyğāmbar ‘as’ka bu ta ‘āmnuñ miñdārım aymadıñ mu? (NF/ 29, 4, 5) Bu kimersele seni kıyāmat kün zāyi‘ mü kılgaylar kim munça yığlar-sen zārılığ kılar-sen tédim erse maña aydı: (NF/ 176, 15, 16)*

24. Meydan Okuma Sorusu

Kişinin korkmadığını, çekinmediğini ortaya koyduğu sorulardır. Soruyu soran kendini büyük görmektedir. Meydan okuyan, aşağılayan ifadeler kullanılır. Kişinin kendi dışındakileri önemsemediğini anlatan sorulardır. Örneğin: *Mendin açın teñri mü bar? (KE/ 43v, 20) Teñriñ maña ne kılğay? (KE/ 65r, 3)*

25. Sözleşme Sorusu

Herhangi bir konuda birbirine karşılıklı söz vermeyi sağlayan kalıp sorulardır. Metinler dini oldukları için ahd kılmak, yemin ettirmek, söz almak çok önemsenmektedir. Karşılıklı verilen sözlerin önemi büyüktür. Ahd, tüm detaylarıyla karşdakinin tasdiğine sunulur. Soruyu soran için, karşdakinin ahdı tasdik etmesi önem taşımaktadır. Böylece sözleşme gerçekleşecektir. Örneğin: *Buçuk batman kızul altunğa bu Bilālnı sattıñ mu tēdi erse Umayya ibnü Ğalaf aydı: (NF/ 97, 7, 8)*

26. Yeterlilik Sorusu

Yeterlilik soruları, bir konuda yetkin, ilim sahibi; bir şeyi yapmaya gücü olan kişiyi belirlemek için sorulur. Bu sorular, bir işi yapabilecek uygun kişiyi bulmak için sorulur. Örneğin: *Ey Mālik hağ oқыur mu-sen? (NF/ 322, 17)*

27. Sezileni Doğrulatma Sorusu

Soruyu soranın, karşdakinden, sezdiği, tahmin ettiği bir şeyi tadik etmesini istediği sorulardır. Örneğin: *Sen ol celī tağda turğan İlyās erür-sen?aydı belī(KE/ 159r, 11)*. Soruların tamamı soru unsuru eksiltilmiş soru cümlelerindedir. Aşağıda verilen her cümlenin karşılığında bir cevabın verilmiş olması, bu cümlelerin soru cümlesi olduğunun en açık kanıtıdır. Ayrıca dikkat çeken bir nokta da, cümlelerin üçünde geçen “meger” edatının sanki bir soru edatı gibi kullanılmış olmasıdır. Fakat “meger” edatının böyle bir kullanılışıyla ilgili bir tespite rastlanmadı. Biz, bu sorularda “meger” in karşılığı olarak “sanki” kelimesini uygun gördük (Bkz. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, 1992).Örneğin: *Meger sen melekü'l-mevt bolğay-sen tēdi erse ol şahs aydı ārī melekü'l-mevt turur men tēdi.(NF/ 441, 17)*

28. Dedikoduyu Doğrulatma Sorusu

Bu sorularda, soruyu soran kişi, birisi hakkında başkalarından duymuş olduğu dedikoduları, söylentileri karşdakinin onayına sunmaktadır. Duyduklarının doğru olup olmadığını karşdakine sormaktadır. Örneğin: *Sen mundağ söz aymuşñ bar mu tēdi erse derviş aydı: (NF/ 422, 7, 8)*

29. Kapı Sorusu

Bir mekanın içindekilerin, kapıyı çalan misafirin kim olduğunu öğrenmek için sordukları kalıplaşmış sorudur. Kapı sorusu, Türkiye Türkçesinde “*Kim o?*” kalıp sorusudur. Harezmi Türkçesi için ise, Kısaşü'l-Enbiyâ’ da tespit ettiğimiz aşağıdaki tek örneği gösterebiliriz. *Tün içinde barıp kapuğ kaqtı kim-sen tése Hayy bin Ahtab-men kapuğ açın tedi.* (KE/ 228v, 18, 19)

SONUÇ

14.yy Harezmi Türkçesi’nin en tanınmış eserlerinden ikisi olan Kısaşü'l-Enbiyâ ve Nehcü'l-Ferâdis’teki soru cümleleri incelendi.

İki eserde hikaye edilen olaylar içinde yer alan karşılıklı konuşmaların da etkisi ile soru cümlelerinin oldukça fazla olduğu görüldü. İki eseri tarayarak elde ettiğimiz malzemenin sayısal verileri genel olarak tekrarlanacak olursa: KE’de 1182, NF’de 690 olmak üzere toplam 1872 soru cümlesi incelendi. Oran verilirse, soru cümlelerinin % 64’ünün KE’de; % 36’sının da NF’de bulunduğunu görüyoruz. Soru cümleleri, hem yapılar, hem de işlevler bakımından ayrıntılı bir sınıflamaya tabi tutuldu. Yapılar ve işlevlerin sınıflandığı iki ana bölüm şöyle şekillendi: Birinci bölümde yapıların işlevlere dağılımı yapıldı, bu bölüm üç ana başlık altında incelendi: -mU Soru Ekiyle Kurulmuş Soru Cümleleri; Soru Kelimeleriyle Kurulmuş Soru Cümleleri; Soru unsuru eksiltilmiş Soru Cümleleri. Bu üç ana başlık da yapı bakımından sınıflandıktan sonra, alt başlıklar, işlevleri bakımından sınıflandı. Daha sonra, işlevlerin yapılara dağılımını daha iyi görebilmek ve gösterebilmek için, işlevlerin yapılara dağılımının yapıldığı ikinci bir bölüm hazırlandı. Bu bölümde de iki eserden tespit edilen 1872 soru cümlesi, 29 farklı işlev başlığı altında, yapılarına ve sıklıklarına göre sıralandı.

İki eser yapılar bakımından karşılaştırılırsa, iki eserde de birleşik cümle yapıları daha fazladır, ama NF kendi içindeki oranıyla, KE’den daha fazla birleşik cümle yapısı taşımaktadır. Ayrıca, KE’de nişe, neçük ve neçeke soru kelimeleriyle kurulmuş soru cümlesine rastlanmazken, NF’de de nelük, nige, kayanğa, nime, kayısı-kayısı soru kelimeleri; kaçanğa tegi ve ne tēju soru öbekleri ile kurulmuş soru cümlesine rastlanmamıştır.

İşlevleri değerlendirirken, sadece tespit edilen soru cümlesini incelemek, yeterli olmadı. Her soru, bağlı olduğu cümleden büyük birlikler içinde değerlendirildi.

Aynı ek, ya da aynı kelime metin içindeki durumuna göre, yani metin bağlamına göre farklı ifadeler içerebilir. Metin bağlamı üzerinde önemle duruldu, gerektiğinde cümleyi daha iyi anlayıp doğru karar verebilmek için, cümlenin ilişkili olduğu sayfa, hatta sayfalar okundu. 29 işlev tespit edildi.

Soru cümlelerini incelerken, kesinlikle bir cevabı bulunan soru cümlelerinin yanında; cevap istemeyen, bir duyguyu, düşünceyi pekiştirme, bir durumu ya da bir olayı vurgulama amacı taşıyan soru cümlelerini de tespit ettik.

Görüldüğü gibi, soru cümleleri 14. yüzyıl Harezmi Türkçesinin iki eserinde oldukça geniş bir anlatım zenginliğine sahiptir.

Soru kuruluşu bazı örneklerde kalıp ifade tarzı kazanmıştır. İncelediğimiz metinlerde, şu örnekleri soru ekiyle kurulmuş kalıp soru olarak değerlendirebiliriz:

Hîç bilür mü-sen buğday yığaçıdın sizni Teñri ne üçün yığdı? KE/ 11r, 21; 11v, 1 (Açıcı Soru).

Soru unsuru olmadan, vurgu yoluyla sorulan sorulara Türkiye Türkçesinde rastlamaktayız. Örneğin:

“Gümrükteki memur başını kaldırdı:

-Adınız?”(TDK İmla Kılavuzu, 2000)

Fakat, incelediğimiz eserlerde vurguyla soru sorulduğunu söylemek dayanaksız olurdu. Tespit ettiğimiz soru unsuru eksiltilmiş soru cümlelerinin bazılarının metin bağlamında bir cevabının olduğunu göz önüne aldık, bazılarının (istek ve öneri soruları) ise “*bolğay mu?*” eksiltisi ile kurulduklarını düşündük. Bunu düşündüren, benzer kuruluştaki istek sorularında “*bolğay mu?*” sorusunun bulunmasıydı. Bunları değerlendirirken metin bağlamını dikkatle ele aldık.

Farklı görüşler göz önüne alındığında değişebilir, ama biz iki eserin muhtelif birkaç sayfasındaki cümle sayıları üzerinden, toplam cümle sayısı ile ilgili, varsayıma dayalı bir hesaplama yaptık. Amacımız iki eserde ayrı ayrı, tüm cümleler içinde soru cümlelerinin yaklaşık oranını bulmaktı. Aysu Ata ve Semih Tezcan-Hamza Zülfikar yayımlarındaki noktalamayı esas alarak yaptığımız sayımda, KE’de her sayfada ortalama 19 cümle tespit edildi, bu sayıyı tüm metne oranladığımızda 9462 sayısına ulaşıldı. KE’de toplam 1182 soru cümlesi olduğuna göre, KE’deki soru cümlesi oranı % 12,4’tür. Yine, yaptığımız sayımda, NF’de her sayfada ortalama 13 cümle tespit edildi, bu sayıyı tüm metne oranladığımızda 5772 sayısına ulaşıldı. NF’de toplam 690 soru cümlesi olduğuna göre, NF’deki soru cümlesi oranı % 11,9’dur. Anlaşıyor ki, soru cümleleri oranı iki eserde de birbirine yakındır. Yaklaşık on cümlede bir soru cümlesine rastlanmaktadır. Yani, sıklık 1/10’dur, denilebilir.

Kıtaşü’l-Enbiyâ ve Nehcü’l-Ferâdis’te soru cümlelerinde bu kadar zengin anlatım çeşitliliğinin olması 14. yüzyılda kullanılan bir edebi yazı dilinin gelişmişliğinin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

1. Genel Kaynakça

- ABDURAHMANOV, F. A.-ŞAABDURAHMANOV, Ş. Ş.-HACIEV, A. P. (1975), *Özbek Tili Grammatikası I Morfologiya*, Taşkent, Özbekistan Ssr “Fan” Neşrieti
- ABDURAHMANOV, F. A.-ŞAABDURAHMANOV, Ş. Ş.-HACIEV, A. P. (1976), *Özbek Tili Grammatikası II Sintaksin*, Taşkent, Özbekistan Ssr “Fan” Neşrieti
- BİLGEGİL, M. Kaya (1984), *Türkçe Dilbilgisi*, Üçüncü Baskı, İstanbul, Dergah Yayınları: 82
- ÇAĞATAY, Saadet (1988), “Türkçede ki<erki” *TDAY Belleten 1963*, TDK Yay.: 234, Ankara
- DEMİRCAN, Ömer (2001), *Türkçenin Ses Dizimi*, İstanbul, Der Yayınları
- ECKMANN, Janos (1988) “Çağatayca” *Tarihi Türk Şiveleri*, M.Akalın, TKAE Yay.:73, İlaveli 2.Baskı, Ankara
-(1988), *Çağatayca El Kitabı*, (çev. G.Karaağaç), İstanbul, İ.Ü. Ed. Fak. Yay. No: 3412
-(1988), “Harezmi Türkçesi” *Tarihi Türk Şiveleri*, M.Akalın, TKAE Yay.: 73, İlaveli 2.Baskı, Ankara
-(1995), *Nehcü'l-Ferâdis Uştmağlarının Açık Yolu “Cennetlerin Açık Yolu” I Metin-II Tıpkıbasım*, *Yayınlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar Ankara*, TDK Yayınları: 518
- GENCAN, Tahir Nejat (2001), *Dilbilgisi*, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1.Baskı
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul, MEB Yay. 193
- KOÇ, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul, İnkılap Kitabevi
- KONONOV, A. N. (1956), *Grammatika Sovremennogo Tureskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskova, (Çev. Sabit S. Paylı), TDK Kitaplığında Mahfuz Türkçe Çeviri
- MARTİNET, Andre (1985), *İşlevsel Genel Dilbilim*, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları
- SAY, Ahmet (2001), *Müziğin Kitabı*, Ankara, Müzik Ansiklopedisi Yayınları
- TDK, *Türkçe Sözlük 1-2* (1998), Ankara, Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları Türkçe Sözlükler Dizisi:1

TDK, *İmlâ Kılavuzu* (2000), Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı, Ankara, TDK Yayınları:525

VARDAR, Berke (1998), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, İkinci Basım, ABC Kitabevi

2. Tezler

NAR, Katibe (1995), *Soru Ekiyle Kurulmuş Soru Cümlelerinin Anlambilimsel Yönden İncelenmesi*, Ç.Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Adana

KARATAY, Alp (2003), *Kıyasü'l-Enbiya ve Nehcü'l-Feradis'te Soru Cümleleri*, Ç.Ü. SBE Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Adana

3. Taranan Metinler Kaynakçası

ATA, Aysu (1997), *Nāşirü'd-Dīm Bin Burhānū'd-Dīm Rabgūzī-Şaşı'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Ankara, TDK Yayınları:681-1

ECKMANN, Janos (1995), *Nehcü'l-Ferādis Uşmağların Açık Yolu "Cennetlerin Açık Yolu" I Metin-II Tıpkıbasım*, Yayınlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar Ankara, TDK Yayınları: 518